

ORVOSOK, DOBOK ÉS TÁNCOK:
EGY ISMERETLEN AMERIKAI–MAGYAR UTAZÓ ÉS AMATŐR
VIZUÁLIS ANTROPOLÓGUS, ANDREAS E. LASZLO (1899–1960)

DOCTORS, DRUMS AND DANCES:
AN UNKNOWN AMERICAN-HUNGARIAN ADVENTURER AND AMATEUR
VISUAL ANTHROPOLOGIST, ANDREAS E. LASZLO (1899–1960)

Kürti László

egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, Miskolc
laszlo.kurti@uni-miskolc.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az USA-ba kivándorolt magyar kutatók és tudósok neve és munkássága kellőképpen feldolgozott, ám korántsem teljes. A tanulmány egy olyan magyar származású orvos életét és munkásságát ismerteti, aki eddig még nem került a tudománytörténet kutatóinak a látószögébe. Andreas E. Laszlo orvosként beutazta Afrika egyes országait, különösen az 1955-ben megjelent angolai élménybeszámolója jelentős, amely több kiadást megért. Laszlo beszámolóján túl jelentős vizuális anyagot is hagyott az utókorra: nemcsak Angolában, hanem Alaszkában és a krí indiánok között is filmezett. Páratlan értékű filmjeit a család a Smithsonian Intézetnek adományozta. A tanulmány remélhetőleg felkelti az afrikanisták, észak-amerikanisták és az emigráns kutatók életművével foglalkozók érdeklődését.

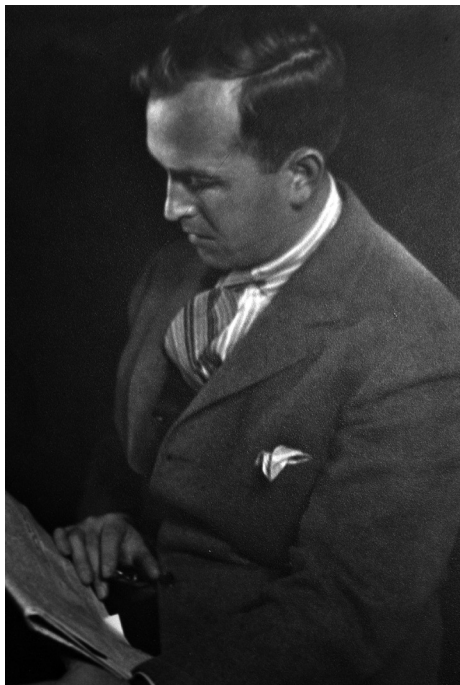
ABSTRACT

The names and works of Hungarian researchers and scientists who emigrated to the USA are well documented but far from complete. This study describes the life and work of a medical doctor of Hungarian origin who has not yet been included in the history of science. Andreas E. Laszlo travelled to several countries in Africa, and his account of his experiences in Angola is particularly significant. In addition, Laszlo has left a considerable visual legacy not only of that continent but also of the North American Cree Indians. His invaluable films have been donated by the family to the Smithsonian Institution. It is hoped that this study will kindle the interest of Africanists and North Americanists as well as those interested in the work of scholars of Hungarian descent working elsewhere.

Kulcsszavak: Angola, krí indiánok, vadászat, útleírás, vizuális antropológia

Keywords: Angola, Cree Indians, hunting, travelogue, visual anthropology

A külföldi magyar származású kutatók és antropológusok munkásságát számontartja a magyar tudománytörténet, bár sokuk élete és munkássága a mai napig nem kellően feltárt. Róheim Géza (1891–1953) és George Devereux (Dobó György, 1908–1985) neve külföldön haláluk után is fennmaradt, jóllehet a tanulmányaikban írottak nem állták ki az idő próbáját, munkásságuk maradandó tudománytörténeti kuriózum lett (Kürti, 2000). Az Észak-Amerikába emigrált Vincze Lajos (1920–1990), Borhegyi István (Stephen Francis de Borhegyi, 1921–1969), Máday Béla (1912–1997) és Rohan-Csermák Géza (1926–1976), valamint a Németországban élt Vajda László (1923–2010) munkássága főként történeti és néprajzi szempontból jelentős, teljes életművük feldolgozásra vár. A magyar tudománytörténet sokkal inkább figyelemmel kísérte a Távol-Kelet és Szibéria kuta-

Andraes E. Laszlo, 1955
(Ilona Laszlo Higgins engedélyével)

tóit, a klasszikusoktól (Munkácsi Bernát, Reguly Antal, Stein Aurél) egészen a huszadik századi kutatókig bezárólag (Diószegi Vilmos, Schmidt Éva). Hasonló elismertséget élveznek úgy hazai, mint külföldi berkekben a korai afrikanisták úttörő felfedezései, leírásai, akik közül Magyar Lászlót (1818–1864) és Torday Emilt (1875–1931) érdemes itt említeni (Biernaczky, 2020; Mack, 1991).

Egy utazó-kutató magyar orvos munkásságáról és családjáról azonban hallgat a magyar tudomány: Andreas E. Laszlo (1899–1960).¹ Nevét hiába keressük olyan fontos kötetekben, mint például a *Messzi Népek Magyar Kutatói*, a *Magyar Életrajzi Lexikon* vagy akár a *Magyar utazók lexikonja*. A Magyar Afrika Társaság online szakmai könyvtára (Magyar Afrika-Tudás Tár) sem tud róla, a „szerző neve” legördülő ikonban szereplő névsorban a nevét még csak nem is említi. Andreas E. Laszlo mellőzése azért is meglepő, mert nagy sikerű könyvét, *Doctors, Drums and Dances – azaz Orvosok, dobok és táncok* (Laszlo, 1955) első amerikai kiadása után egy évvel brit, majd német, spanyol és francia kiadók

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Ilona Laszlo Higginsnek, Andreas E. Laszlo lányának, aki a családdal kapcsolatos információkat osztott meg velem, és segített édesapja élettörténetének megismerésében.

is megjelentették. Legutóbb a klasszikus szerzők reprint kiadásaira szakosodott amerikai Palala Press adta ki 2018-ban. Mielőtt rátérnék e kuriózumértékű nagyszerű útleírás és beszámoló ismertetésére, röviden ismertetem Laszlo családi hátterét, életrajzát és munkásságát, így gyarapítva a külföldön hazát talált neves magyarok névsorát.

Laszlo (a nevet angolosan, ékezet nélkül írom) családi múltja nem kellően ismert.² A jómódú asszimilált neológ zsidó család története behálózza Szatmár, Máramaros, Beszterce és Szolnok-Doboka vármegye településeit. A tisztviselő apa, László Sámuel (1874–1946) szülőhelyeül Sajóudvarhely (románul Șieu-Odorhei, Beszterce-Naszód vármegye) van feltüntetve. Felesége Halász Ilonka (1876–1954), kinek családja valószínűleg Fischról magyarosította a nevét. A házaspárnak több gyermeke született, András-Andreas, tanulmányunk főszereplője 1899-ben, és két lánytestvérrel tud még a családi hagyomány. László András Endre szülőhelyeként Avasújváros (ma Orașu Nou, korábban Ioarăș) szerepel több dokumentumban. Azt nem lehet tudni, a család mikor változtatta meg nevét, meglehet a tisztviselői állás és az általános asszimilációs nyomás játszhatott ebben közre. László fiatalon, még az első világháború utolsó évében bevonult mint önkéntes, és huszárként szolgált a magyar hadseregben. Állítólag ügyes kardforgató és kitűnő lovas volt. A németül kiválóan beszélő László a háború befejeződésével Németországban folytatta tanulmányait, 1923-ban szerzett orvosi diplomát a kielői egyetemen (Christian Albrechts Universität Medizinische Fakultät).

Ezt követően rövid praxist folytatott Avasújvárosban, majd 1924-ben kivándorolt Amerikába. Connecticut államban telepedett meg, belgyógyászként Bridgeportban kórházi, South Fairfieldben magánpraxist folytatott. 1929-ben kapta meg az amerikai állampolgárságot. 1932-ben megnősült, felesége Lucille Phelps (1913–2002) később minden útjára elkísérte, a fényképek nagyrészt az ő ügyességének voltak köszönhetőek.

Andreas és Lucille házasságából három gyermek született: a legidősebb, az 1933-as születésű Polly (Polly Laszlo Brody), ornitológus és költő, Tibor (1935–2006) és Ilona, akik mindketten, apjuk foglalkozását követve orvosok lettek. Polly utolsó kötetében szép emléket állít szüleinek, és köszönetét fejezi ki a sok utazásért és a természet szeretetének átadásáért (Brody, 2005).³ Ilona (Lonny) Laszlo Higgins szakmájában ismert szülész-nőgyógyász, egyik könyvében megírta, ötven felett miért vállalt asszisztált reprodukciós eljárás segítségével egy harmadik gyermeket (Higgins, 2006).

² Andreas E. Laszlo néha mint Andras vagy Andrew szerepel amerikai kiadványokban, és sokan összetévesztik Andrew Laszlóval (1926–2011), az ismert, Hollywoodban munkálkodó operatőrrel és íróval.

³ Polly Laszlo 1955-ben kötött házasságot a bridgeporti ügyvéddel, Seth O. L. Brodyval.

Lucille Laszlo Phelps Kenyában, 1950

(Andreas E. Laszlo films, Human Studies Film Archives, Smithsonian Institution)

Talán érezve a háború szelét és az erősödő antiszemitizmust, Andreas Laszlo 1938-ban szüleit és két lánytestvérét is kimenekítette Európából. Tovább bonyolítja a családi hátteret az, hogy egyes dokumentumokban szülei, Sámuel és Ilona utolsó lakhelyéül Szatmárnémeti van jelölve, viszont vízumukat Budapesten állították ki.

Annak ellenére, hogy az *Orvosok, dobok és táncok* című könyvet etnológiai-antropológiai tanulmánykötetként árusították, Laszlo – ahogyan egyébként Magyar és Torday sem – nem volt képzett antropológus, kutató. Hasonlóan Torday Emil munkásságához, akit tudása és nyelvismerete hamar kiemelt a gyarmatosító tisztviselők sorából, és a Royal Anthropological Institute és a British Museum megbízásából folytatott kutatásokat Afrikában, Laszlo is egyre jobban közeledett a tudományos körökhöz. Az USA keleti partvidékének társasági életében aktívan részt vállalt; tagja volt a The New York Explorers Clubnak és az Amerikai Földrajzi Társaságnak (American Geographical Society). 1958-ban többekkel egyetemben megalapította a gyerekek oktatását célzó múzeumparkot (Mid Fairfield Youth Museum), amely Earthplace néven mind a mai napig működik.⁴

⁴ A park és a múzeum történetét, ahol említik Andreas Laszlo (Lazlo) nevét, lásd URL1.

Angola természetesen már Laszlo előtt felkeltette a kutatók és az utazók érdeklődését; a 20. századi, főként portugál (Alexandre Sarmiento, Fernando Mouta) és német (Alfred P. G. Schachtzabel) etnográfusok leírásai alaposak, és nem hasonlíthatók össze Laszlo kissé romantikus beszámolójával. Valójában nem tudjuk, könyvéből sem derül ki, mi is indította Laszlót arra, hogy Afrikába utazzon. Nem kizárt, hogy szenvedélyes vadászként és utazóként már korábban is fontolgatta a „sötét kontinens” felfedezését. Az sem kizárt, hogy már németországi egyetemi évei alatt megismerkedett Afrika művészetével, hiszen akkoriban már az afrikai német gyarmatokról igen sok információ állt rendelkezésre, számos városban volt múzeum, ahol Afrikát bemutató antropológiai kiállításokat (Berlin, Hamburg, Lipcse, München) rendeztek. Nem kizárt az sem, hogy a nyugodtabb életvitelt és megélhetést is biztosító amerikai orvosi praxisa tette lehetővé számára az egzotikus utazásokat. Itt is találkozhatott Afrika egzotikumaival: New Yorkban már az 1920-as évektől számos afrikai törzs művészetét bemutató kiállítást rendeztek (1923, 1927, 1930, 1933), azonban az 1935-ös, nagy szenzációt keltő és kellő szakavatottsággal – több európai múzeum anyagát is magában foglaló – mintegy hatszáz tárgyat bemutató kiállítást is láthatta (Sweeney, 1935). Röviden érdemes utalnom arra, hogy a kiállításon több olyan afrikai tárgy is szerepelt, amelyet európai gyűjtőktől kölcsönözött a MOMA (Museum of Modern Art). Több ilyen tárgy a körmöcbányai (ma Kremnica, Szlovákia) születésű, párizsi műgyűjtő, Hein Béla (Bela Dezsó Hein, 1883–1931) francia gyarmatokon gyűjtött kollekciójából származott.⁵

Nem kizárt az sem, hogy Laszlót vadászszenvedélye vonzotta Afrikába, ekkor már bestseller volt a brit Hubert Conway Maydon őrnagy 1932-ben megjelent könyve a nagyvadak afrikai vadászatáról (*Big Game Shooting in Africa*). Hasonló indítással kelhetett útra a Laszlónál fiatalabb, angol Quentin George Keynes (1921–2006), aki szintén kamerával örökítette meg a gyarmati sorsból hamarosan felszabaduló afrikai országokat. Laszlo beszélt angolul, németül és természetesen magyarul, ami nem sok segítséget jelentett Angolában, ahol a portugál és valamelyest a francia nyelv volt használatban a sok törzsi nyelven kívül. A bakongo, ovimbundu, mbundu, csokve és bushman törzs tagjaival csak tolmácsok segítségével tudott kommunikálni. Az angolai útleírás egyik fontos mozzanata mindig a vacsorához szükséges állat elejtése volt. Ezeket könyvében néha alaposan, más-
kor csak éppen megjegyzésképpen említi; „elejtettem egy szárnyast vacsorára”.

Tudjuk a könyvből, hogy Laszlo 1948-ban már bejárta Kongó és Tanganyika egyes részeit, ám erről az utazásáról nem született könyv, talán naplót, feljegyzést és bizonyosan számos fénykép- és filmfelvételt is készített. Laszlo bevallja, hogy

⁵ A tárgyat Hein özvegye kölcsönözte a MOMA-nak. A műgyűjtő és régiségkereskedő Bela Hein és özvegye életművével is adós a magyar művészettörténeti és tudománytörténeti kutatás (De Grunne, 2001).

orvosként és agnosztikusként, sok hagyomány és törzsi praktika igen kérdéses volt a számára, de sohasem – és ez kiemeli a sok előítéletes kutatói magatartást tanúsítók köréből – írt le elutasító, kritikai megjegyzéseket arról, amit látott és tapasztalt az angolai törzsek között. Laszlo számtalan betegséget diagnosztizált, észrevette, hogy milyen paraziták és baktériumok támadták meg a törzsek tagjait. Ugyanakkor arra is felfigyelt, hogy a modern orvostudomány mennyire nem képes arra, amit a hagyományos gyógyítás tud: a közösségi gondolkodásnak és a beteg érzelmi fűtöttségének, és így a placebo hatásának a lehetőségét.

Andreas Laszlo feleségével és három rendőrrel, Angola, 1953
(Lucille Phelps ajándéka, Andreas E. Laszlo films, Human Studies Film Archives,
Smithsonian Institution)

Természetesen Laszlo könyvét a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak kapcsolatának tükrében szükséges értelmezni. Laszlo például így ír: „Az a néhány primitív falu, amelyen keresztül mentünk, tele volt félig öltözött, félig civilizált emberekkel és nőkkel, és mindenütt biciklik voltak. Számomra semmi sem tűnik szomorúbbnak, mint egy bennszülött ingben és rövidnadrágban, feldíszítve a civilizált élet minden eldobott kellékével.” Annak ellenére, hogy Laszlo a kor euró-amerikai etnocentrikus gondolkodásának képviselője volt, elismerően nyilatkozott a törzsbeliek társadalmi kohéziójáról, a falubeliek sajátosságairól, kiváló testi vonásaikról. A cuanhama (kwanyama) nők egyenes és kecses testtartását például

irigylésre méltónak mondja. Jó megfigyelőként, alapos leírást ad a természeti veszélyekről, a kígyóharapásról és az ismert cecelég, valamint a moszkító okozta kellemetlenségekről. Orvosként természetesen felfigyel a betegségekre, a törzsi gyógy módokra, amelyek inkább meghökkentik, ám sohasem ítélkezik. A „primitív” szó használata ellenére, szkeptikusan jegyzi meg, hogy a legtöbb javallatnak inkább pszichológiai, mint valós haszna van. Egyik faluban igen alaposan leírja a házassági rítust, az előkészületektől az utolsó nagy családi étkezésig, ajándékozási szertartásig. Orvosként látja a törzsi esküvő időzítését a menyasszony menstruációja utáni tizenkettedik napon – ez az ovuláció ideje, amely nagyban növeli a fogamzás esélyét. A poligámiát elítélő misszionáriusi gondolkodást egyenesen elutasítja, gazdasági szükségletként értékeli. Még azt is elismeri, hogy az asszonyok tartják fenn a családokat, dolgoznak a kertekben, gondozzák az állatokat, kereskednek, és nevelik a gyerekeket.

Bár sokszor ecseteli a nyugati kultúra vívmányait, nem palástolja a misszionáriusok és a nyugati civilizáció káros következményeit az őslakosok kultúrájára. A nyugati kultúrát nem tartotta felsőbbrendűnek, sőt: a nyugati emberek stresszes életével szemben az angolaiakét nyugodtabbnak, kiegyensúlyozottabbnak tartotta. Az elhízást és a mozgásszegény életmódot pedig kimondottan a civilizáció káros melléktermékeinek írta. Ugyanakkor megjegyzi, a fehérjehiányos alultápláltság, a lepra és a malária mennyire nagy arányban szedi áldozatait Angolában. Dondi városka a kanadai misszionárius orvos, William Sidney Gilchrist és felesége által vezetett lepratelepréről szóló beszámolója igazán megrázó leírás.

Addig amíg a misszionáriusok elítélték a törzsi zenét és a táncot, Laszlo csak az alvását zavaró dobszót emlegeti. A táncrítusokról kimondottan érzéki leírást ad, egy teljes filmtekercset például az egzotikus táncoknak, egy másikat a gyermekek játékaiknak szentelt. A táncolás, az együtt táncolás pozitív erejét, amikor a felnőttek a gyerekekkel együtt járnak, nem győzi hangsúlyozni, ami – szerinte – már kihalt, vagy meg sem volt a nyugati civilizációban. Nemcsak a vadászatról ír sokat, ahogyan azt a klasszikus 19. századi gyarmatokon tett európai utazók is tették, de az időjárás és útviszonyokról is alaposan beszámol. Megcsodálja az Angolában és Namíbiában honos velvicsiát (*Welwitschia mirabilis*), egy különleges virágú növényt, amely az elmondások szerint több száz évig él (ezt később a tudomány be is bizonyította).

Az útleírások mellett figyelemre méltó Andreas Laszlo vizuális antropológiai tevékenysége is. Egy 16 mm-es, néma Bolex-kamerát használt, ezért a Bolex-cég Laszlo fényképeivel hirdette a filmfelvevőt. 1954-ben utaztak északra, British Columbiába, a Teslin Lake környékére, ahol barátságot kötött két krí indiánnal, akik bemutatták neki a hótalp készítését. A velük eltöltött időről és a táborhely felállításának műveletéről több filmet is forgatott. A történelmi-antropológiai értékű fényképek sorsa máig nem tisztázott. Ilona Laszlo Higgins nekem nem tudott bővebben nyilatkozni, szerinte azok jórészt a Smithsonian Institution tulajdonába

kerültek, a feleség, Lucille Laszlo elhunytá után. A mintegy 10 000 méternyi filmanyagon túl ennek nem találtam nyomát. Kérdés, hogy Tibor Laszlo vagy más családtag hagyatékai közt mi lappanghat még, az utazó eredeti anyagaiból. A Smithsonian archívumában 24 filmtekercs van, összesen mintegy hétórányi anyaggal. Az anyaghoz jegyzetek és fotók is tartoznak, ám ez korántsem lehet a Laszlo házaspár mintegy két évtized utazásai során készített teljes anyaga.

Laszlo könyvét természetesen a kor szemüvegén keresztül érdemes olvasni, nem a korai huszadik századi funkcionalista antropológiai monográfiák mércéjéhez mérni (Hambly, 1934). Hangneme személyes, benyomásokat és az orvosi hitvallásának megfelelően alapos diagnózisokat tartalmaz, így antropológiai te-repmunkaként semmiképpen sem értékelhető a könyv. Igazi felfedező, utazó és merész vállalkozó volt, akinek munkássága, kisebb mértékben ugyan, de hasonlít a cseh orvos, Emil Holub (1847–1902) Afrika-felfedezőjéhez. Laszlo munkásságának hazai ismertségét talán éppen a mérhetetlen nagy utazásvágy gátolta legin-kább. Az 1920-as évektől Amerikában élve, amerikai állampolgárként, valójában már nem számított sem magyar orvosnak, sem pedig magyar kutatónak. Talán amerikai–magyar orvosként kelthetett volna nagyobb érdeklődést munkássága,

Andreas E. Laszlo sírja a fairfieldi Oak Lawn Cemeteryben, CT, USA
(S. N. Carlson, Find a Grave)

ám a magyar enklávében nem vállalt aktív szerepet. Szülei átköltöztetése, tulajdonképpen kimentése után új hazájában, munkája és más irányú érdeklődése miatt nem állt kapcsolatban magyarországi intézményekkel, kutatókkal. Ennek ellenére, hangsúlyozni kell, hogy amatőr antropológussá válása páratlan a külföldön élő magyarok történetében! Addig, amíg Devereux és Róheim a kezdetektől fogva az etnológia/antropológia és a folklór elkötelezettjei voltak, Laszlo már csak a biztos anyagiak birtokában és teljesen autodidakta módon fordult az antropológia felé. Andreas E. Laszlo bár magyarul nem írt – és sem Magyarországra, sem Romániába nem tért vissza többet –, és inkább a távoli Afrika törzsei vagy az észak-amerikai indiánok kultúrája iránt érdeklődött, a magyarságát sohasem tagadta meg. Laszlo és szülei sírja Connecticut állam Fairfield város temetőjében található. Az öt kőtömbből álló síremlékegyüttes egyike, Andreas E. Laszlo sírköve, egy egyszerű nagy kő, amelyen egy fémtábla jelzi magyar öntudatát, neve ékezettel („László”), szerepel, ahogyan írásaiban sohasem használta. Andreas Laszlo kalandos, izgalommal teli élete, gyermekeinek különleges karrierje, méltán érdemel nagyobb figyelmet, könyvének kritikai fordítása a magyar tudománytörténet javát szolgálná.

IRODALOM

- Biernaczky Sz. (2020): Magyar László megismerésének útja itthon és külföldön. *Polgári Szemle*, 16, 4–6, 214–229. DOI: 10.24307/psz.2020.1015, http://real.mtak.hu/121548/1/PSZ%2020.%204-6.szam_15.pdf
- Brody, P. L[aszlo] (2005): *The Burning Bush. Essays with Poems*. Bloomfield: Antrim House
- De Grunne, B. (2001): *Bela Hein: Grand initie des ivoires Lega*. Paris: Galerie Bernard de Grunne
- Hambly, W. D. (1934): *The Ovimbundu of Angola*. Chicago: The Field Museum of Natural History, <https://ia800204.us.archive.org/31/items/ovimbunduofangol212hamb/ovimbunduofangol-212hamb.pdf>
- Higgins, I. L[aszlo] (2006): *Creating Life against the Odds: The Journey from Infertility to Parenthood*. Bloomington: Xlibris
- Kürti L. (2000): A magyarság szociálintropológiája: Eredmények és jövőbeli feladatok. In: Cseri M. – Kósa L. – T. Bereczky I. (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre: Magyar Néprajzi Társaság, 183–204. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SKAN_Kk_2000_Paraszti/?query=k%C3%BCrti&pg=184&layout=s
- Laszlo, A. E. (1955): *Doctors, Drums and Dances*. New York: Hanover House
- Laszlo, A. E. (1960): Slaughter at Tsavo. *Field & Stream*, July
- Mack, J. (1991): *Emil Torday and the Art of the Congo, 1900–1909*. Seattle: University of Washington Press
- Sweeney, J. J. (1935): *African Negro Art*. The Museum of Modern Art. New York: MOMA, https://www.moma.org/documents/moma_catalogue_2937_300086871.pdf

URL1: Earthplace. <https://earthplace.org/about/our-history/>